

УДК 330.3:336.774

Дослідження/**Юрій Чершнев**

Асистент кафедри банківської справи
Київського національного економічного
університету ім. Вадима Гетьмана
E-mail: chershnev@inbox.ru

Тарас Вербняк

Студент кредитно-економічного факультету
Київського національного економічного
університету ім. Вадима Гетьмана
E-mail: tmverbnyak@ukr.net

Особливості циклічного характеру ліквідності банківської системи

Розглянуто проблеми управління ліквідністю банківської системи. Наголошено, що це питання є надзвичайно важливим із точки зору забезпечення стабільності банків. Виявлено циклічність ліквідності банківської системи, а також виділено чотири фази циклу, які повторюються в чіткій послідовності, що дає змогу банкам прогнозувати майбутню ситуацію. Розроблено рекомендації для банків щодо вдосконалення методів управління ліквідністю. Проблеми ліквідності банківської системи досліджено на базі офіційних даних Національного банку України.

Considered are problems in liquidity management of the banking system. Accented is that this issue is extremely important for banks stabilization. Explored is the cyclical character of banking system liquidity; determined are four phases of a cycle which are repeated in strict succession allowing banks to forecast future situations. Worked out are recommendations for banks to improve liquidity management methods. Problems of banking system liquidity are investigated on the basis of official data of the National Bank of Ukraine.

Ключові слова: ліквідність банківської системи, циклічність, сальдо операцій НБУ, управління ліквідністю.
Key words: banking system liquidity, cyclical character, balance of NBU operations, liquidity management.

ВСТУП

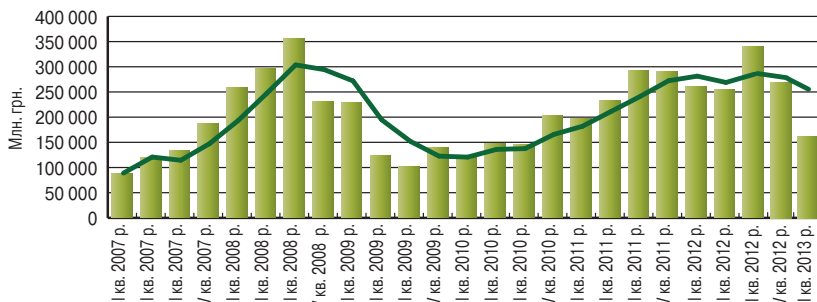
Метою статті є дослідження циклічного характеру ліквідності банківської системи як основи для ефективного регулювання і прогнозування роботи комерційних банків. Управління ліквідністю банку є квінтесенцією банківського менеджменту, оскільки в цьому процесі пов'язується між собою управління активними і пасивними операціями зі здійсненням розрахунково-касових операцій та інших банківських послуг. Неадекватний стан ліквідності окре-

мого комерційного банку або банківської системи загалом призводить до припинення активних операцій, проблем із виконанням клієнтських платежів та заморожуванням депозитних вкладів. Проте з часом ситуація, для якої притаманний дефіцит ресурсів, змінюється на діаметрально протилежну. Перманентне чергування станів дефіциту і надлишку ліквідності є ознакою існування фундаментального закону циклічності. Саме тому дослідження процесу циклічності ліквідності банківської системи має надати змогу зменшити ризики знижен-

ня рівня платоспроможності комерційних банків, скоротити коливання (волатильність) відсоткових ставок та оптимізувати співвідношення “дохідність — ліквідність” як окремої банківської установи, так і банківської системи в цілому.

У сучасній економічній теорії немає єдиного підходу щодо визначення причин економічних криз та способів виходу з них. Основні чинники циклічних коливань економічного розвитку вчені пояснюють із різних позицій, свідченням чого є наявність розмаїття теорій та поглядів на про-

Графік 1. Обсяг операцій на ринку міжбанківського кредиту в Україні за 2007 – I кв. 2013 рр.

Джерело: розраховано за даними Національного банку України: www.bank.gov.ua/files/CREDITLAST.xls, [8].

блему циклічності [1, 2, 3]. Проте слід зазначити, що у перебігу економічного циклу (пожвавлення, зростання, рецесія і депресія) важливу роль відіграє кредитно-фінансова система, стабільність якої забезпечується оптимальним рівнем ліквідності комерційних банків як провідних фінансових посередників грошового ринку. Цьому питанню присвячена велика кількість наукових праць [4–7].

Відповідно до проведених одним із авторів досліджень [3] рівень ліквідності банківської системи є найнижчим саме перед економічним спадом, і, навпаки, економічне піднесення є неможливим без накопичення банками значних обсягів ліквідності. Обмеженість ліквідних ресурсів на піку економічного циклу призводить до скорочення активних операцій комерційних банків, що, в свою чергу, призводить до зниження ділової активності та припинення процесу грошово-кредитної мультиплікації як домінуючого механізму розширення грошової маси. Крім того, зниження рівня ліквідності депозитних фінансових установ проokuє зростання недовіри до них з боку вкладників у результаті погіршення оперативності обслуговування їх поточних та строкових рахунків. Таким чином, збільшення обсягу пасивів у банківській системі скорочується (а за найгіршого сценарію розвитку – навіть відбувається скорочення загального обсягу залучених коштів), що також спричиняє уповільнення економічної активності й скорочення грошової маси. На дні економічного циклу процеси розгортаються у зворотному напрямі. Розширення ліквідності стимулює процес економічного зростання в результаті пришвидшення кредитно-інвестиційних операцій.

Для досягнення цієї мети нами було проведено аналіз офіційних даних Національного банку України

за 2007 – I кв. 2013 рр. [8], а саме:

- залишків на кореспондентських рахунках комерційних банків;
- обсягу операцій на міжбанківському ринку;
- сальдо операцій НБУ з регулювання ліквідності.

Ці показники є основними індикаторами стану ліквідності банківської системи України.

АНАЛІЗ ВИХІДНИХ ДАНИХ

З метою аналізу оперативного попиту на ліквідні ресурси з боку банківської системи було проаналізовано динаміку операцій на ринку міжбанківського кредитування (див. графік 1). Обсяг операцій на цьому ринку зростає із початку 2007 року до третього кварталу 2008 року, при цьому відсоткові ставки позичених ресурсів залишалися на відносно низькому рівні (див. графік 2).

Зростання обсягу операцій свідчить про те, що ринок міжбанківського кредиту в цей час використовувався як джерело залучення відносно дешевих ресурсів. Наступні півроку (IV квартал 2008 р. – I квартал 2009 р.) обсяг операцій зменшувався, але попри великі від-

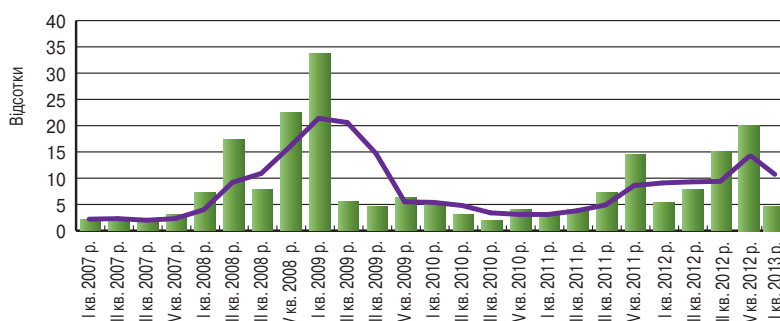
соткові ставки, залишався на високому рівні. Ця ситуація дає підстави стверджувати, що банки використовували міжбанківський ринок уже переважно для покриття дефіциту ліквідності, а не як джерело дешевого ресурсу. В наступному періоді (другий квартал 2009 року – перший квартал 2010 року) обсяг кредитних операцій був на рекордно низькому рівні, хоча відсоткові ставки не перевищували 6% річних. Для цього періоду характерними є брак мотивації та небажання одних комерційних банків надавати кредити іншим. Спричинено це тим, що навіть системні банки в цей період притримували кошти про всяк випадок як “подушку безпеки” (існували очікування погіршення ситуації).

Період із четвертого кварталу 2009 року до третього кварталу 2010 року фактично був етапом відновлення після кризи. Про це свідчить те, що залишки на кореспондентських рахунках комерційних банків (див. графік 3) збільшувалися, а обсяги операцій на ринку міжбанківського кредитування за той самий період залишалися приблизно на однаковому рівні. Таким чином банки все ще тримали надлишкову ліквідність, побоюючись погіршення ситуації.

З початку 2010 року до першого кварталу 2012 року обсяг операцій на ринку міжбанківського кредитування поступово зростає, хоча у першому – другому кварталах 2012 року відбулася циклічна зміна тенденції.

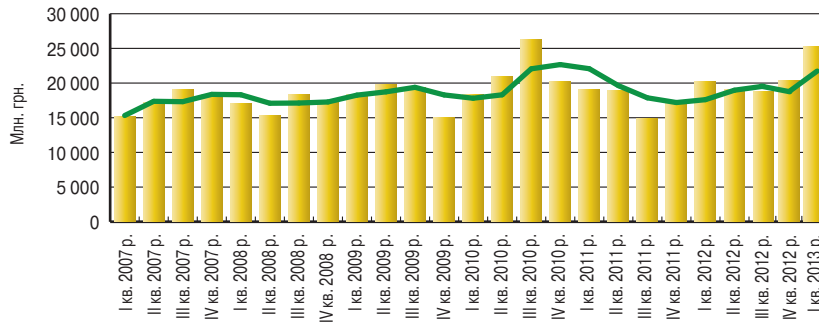
Фактично з метою оперативного виконання активних, пасивних та розрахунково-касових операцій залишки на коррахунках банків необхідно підтримувати на оптимальному рівні. Аналіз коштів комерційних банків на кореспондентських рахунках підтверджує це, а також свідчить, що за період із початку 2007-го до

Графік 2. Динаміка відсоткових ставок на ринку міжбанківського кредиту в Україні за 2007 – I кв. 2013 рр.

Джерело: розраховано за даними Національного банку України: www.bank.gov.ua/files/PlnterestRates_Facts.xls, [8].

Графік 3. Обсяг залишків на кореспондентських рахунках банків України в 2007 – I кв. 2013 рр.

Джерело: розраховано за даними Національного банку України: www.bank.gov.ua/files/Vzal.xls, [8].

I кв. 2013 року залишки коштів коливалися в певному діапазоні, утримуючись при цьому приблизно на однаковому рівні.

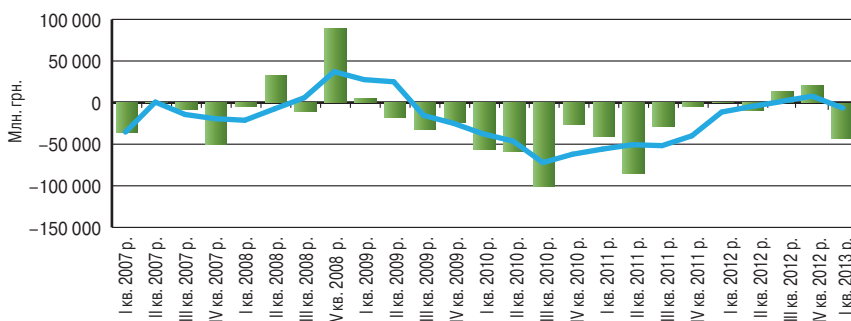
У докризовий період це свідчило про стабільність у банківській системі. Банки надавали кредити і водночас залучали потрібні їм кошти. Зважаючи на те, що приплив ресурсів до банків із другої половини 2008 року суттєво зменшився, це призвело до скорочення обсягів активних операцій. А вже з четвертого кварталу 2009 року відбулося поступове збільшення залишків коштів комерційних банків на коррахунках (унаслідок розширення пасивних операцій в умовах незначного погашення кредитування). Проте починаючи з четвертого кварталу 2010 року, ситуація стабілізується завдяки відновленню активних операцій банківськими установами.

Крім обсягів операцій на ринку міжбанківського кредитування та залишків коштів на кореспондентських рахунках комерційних банків, для проведення системного аналізу динаміки ліквідності банківської системи необхідно також дослідити обсяг операцій НБУ з підтримки ліквідності та мобілізації її надлишків. Для більшої

інформативності ці дані наведено у вигляді чистого сальдо операцій НБУ (підтримка мінус мобілізація) (див. графік 4).

До кризи 2008–2009 рр. процесам рефінансування комерційних банків не була притаманна надмірна волатильність. Чисте сальдо операцій з підтримки/мобілізації ліквідності Національним банком України практично дорівнювало нулю і лише у деяких кварталах спостерігалось відхилення цього показника від рівноважного значення (переважно в бік мобілізації ліквідності, яка фактично відбувалася за рахунок стерилізації надлишкової грошової маси в результаті проведення інтервенцій із придбання іноземної валюти на валютному ринку). Це свідчить про те, що Національний банк або проводив дуже мало операцій, або ж вони балансувалися (підтримка дорівнює мобілізації), що свідчить про відсутність ознак суттєвих кризових явищ у банківській системі. Найбільше сальдо, як і передбачалося, було у четвертому кварталі 2008 року. Це кризовий період, коли банки стикнулися з проблемою ліквідності й вирішували її переважно за рахунок отримання рефінансування від НБУ. Потім ситуація

Графік 4. Чисте сальдо операцій НБУ (підтримка – мобілізація) в 2007 – I кв. 2013 рр.

Джерело: розраховано за даними Національного банку України: www.bank.gov.ua/files/PInterestRates_Facts.xls, [8].

змінилася на протилежну. Починаючи з другого кварталу 2009 року, відбувалася чиста мобілізація коштів. Більше того, її обсяги постійно зростали аж до третього кварталу 2010 року. Цей процес також можемо пояснити тим, що банки притримували кошти, очікуючи подальшого погіршення ситуації. Саме тому вони не здійснювали у цей період активного кредитування економіки. Порівняно з докризовим періодом кредити надавалися лише обмеженому колу надійних клієнтів, тому обсяги кредитування були незначними, а кошти переважно мобілізувалися Національним банком України і не надходили до реального сектору. Комерційні банки мали з цього хоч невеликий, але прибуток, водночас не було ризику неповернення коштів, як це могло статися у випадку кредитування юридичних чи фізичних осіб. Після відновлення кредитування ситуація кардинально змінилася. Спостерігається скорочення обсягів мобілізації коштів, а в третьому кварталі 2012 року ситуація взагалі змінюється: наголос робиться на підтримці ліквідності банківської системи.

Проте у першому кварталі 2013 року були передумови для погашення ділової активності як результату суттєвого поліпшення ліквідності банківської системи.

ЦИКЛІЧНІСТЬ ЛІКВІДНОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

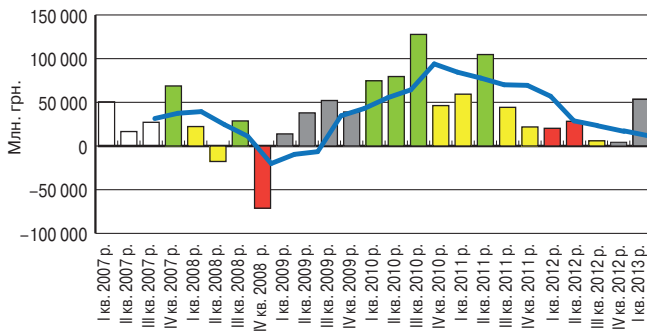
Для виявлення процесу циклічності ліквідності банківської системи та проведення на базі цього глибшого аналізу було побудовано сукупність синтетичних графіків, а саме – чистої ліквідної позиції та загальної пропозиції ліквідності банківської системи України.

Чиста ліквідна позиція банківської системи (див. графік 5) представлена як різниця між залишками на кореспондентських рахунках комерційних банків і сальдо операцій НБУ з підтримки/мобілізації ліквідності.

Загальний стан пропозиції ліквідності за той самий період часу подано як різницю між обсягами операцій на ринку міжбанківського кредитування та сальдо операцій НБУ з підтримки/мобілізації ліквідності (див. графік 6).

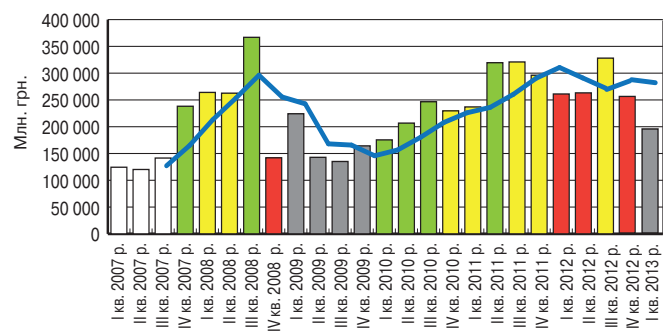
Графіки побудовано на основі квартальних абсолютних величин показників ліквідності банківської системи України та розраховано їх середньоквартальні значення (зображені у ви-

Графік 5. Чиста ліквідна позиція банківської системи України в 2007 – I кв. 2013 рр.

Джерело: розраховано на основі даних графіків 3 і 4.

Графік 6. Загальна пропозиція ліквідності банківської системи України в 2007 – I кв. 2013 рр.

Джерело: розраховано на основі даних графіків 1 і 4.

гляді суцільної кривої лінії). Якщо абсолютні значення перевищують середньоквартальні, це свідчить про відсутність негативних тенденцій. І навпаки.

Одночасний аналіз побудованих графіків 5 та 6 дає змогу виявити процес циклічності ліквідності банківської системи України в класичному форматі чотирьох фаз (пожвавлення, зростання, рецесія, депресія). Розглянемо їх детальніше.

- **Фаза пожвавлення** (на графіках 5 та 6 позначена сірим кольором) характеризується перевищенням чистою ліквідною позицією її середньоквартального значення (скорочено: ЛП+) за одночасного перевищення середньоквартальним значенням загальної пропозиції ліквідності її абсолютного значення за квартал (скорочено: ПЛ+). У цій фазі циклу зменшується обсяг активних операцій та/або збільшується приплив депозитів (банки залучають додаткові кошти). Комерційні банки намагаються утримувати (резервувати) значний обсяг ліквідних коштів на випадок погіршення ситуації. Це призводить до зменшення обсягів операцій на ринку міжбанківського кредитування. Ситуація характерна для періоду, коли криза вже минає, але банки ще не наважуються нарощувати обсяги активних операцій в очікуванні можливого погіршення ситуації.

- **Фаза зростання** (на графіках 5 та 6 позначена зеленим кольором) характеризується перевищенням чистою ліквідною позицією її середньоквартального значення (скорочено: ЛП+) з одночасним перевищенням загальною пропозицією ліквідності її середньоквартального значення (скорочено: ПЛ+). У цій фазі відбувається зростання обсягів залучення депозитів за паралельного зростання обсягів кредитування як на ринку міжбанків-

ського кредитування, так і поза ним. Очікувань погіршення ситуації на ринку не відбувається.

- **Фаза рецесії** (на графіках 5 та 6 позначена жовтим кольором) характеризується перевищенням середньоквартального значення чистої ліквідної позиції над її абсолютним значенням за квартал (скорочено: ЛП-) за одночасного перевищення загальною пропозицією ліквідності її середньоквартального значення (скорочено: ПЛ+). У цій фазі в деяких банків виникає нестача ліквідних коштів, які вони починають активно залучати на ринку міжбанківського кредитування, що може бути спричинене або випереджаючим зростанням обсягів активних операцій, або відпливом депозитів з окремих комерційних банків.

- **Фаза депресії** (на графіках 5 та 6 позначена червоним кольором) характеризується перевищенням середньоквартального значення чистої ліквідної позиції над її абсолютним значенням за квартал (скорочено: ЛП-) з одночасним перевищенням середньоквартального значення загальної пропозиції ліквідності над її абсолютним значенням за квартал (скорочено: ПЛ-). Ця фаза по суті є повною кризою ліквідності банківської системи. У комерційних банків не вистачає ліквідних коштів. Навіть системні банки обмежують кредити на міжбанківському ринку і дедалі частіше виступають на ньому лише як чисті позичальники. Обсяг операцій суттєво зменшується, кошти залучити майже неможливо.

Досліджуючи динаміку зміни чистої ліквідної позиції банківської системи та загальної пропозиції ліквідності, можемо виявити циклічність появи зазначених вище фаз упродовж 2007–2012 років. Зміна фаз стану ліквідності відбувається у чіткій послідовності, що

дає нам змогу прогнозувати майбутню ситуацію з ліквідністю в банківській системі. Раптові зміни кон'юнктури ринку відбувалися в третьому кварталі 2008 року, другому кварталі 2011 року і третьому кварталі 2012 року, але вони не вплинули на загальний процес зміни фаз циклу ліквідності банківської системи, тому їх можемо цілком пов'язати насамперед із суттєвим екзогенним впливом валютного ринку на загальний стан ліквідності банківської системи України. Знаючи це, менеджмент може заздалегідь приймати важливі оперативні та стратегічні рішення щодо управління ліквідністю окремої банківської установи або банківської системи загалом, а також вживати конкретні ефективні заходи щодо уникнення кризових явищ.

Слід наголосити, що результати виявлених у процесі дослідження циклічних фаз ліквідності банківської системи підтверджено динамікою відсоткових ставок на ринку міжбанківського кредиту (див. графік 2).

УПРАВЛІННЯ ЛІКВІДНОЮ ПОЗИЦІЄЮ

Процес управління ліквідною позицією (обсягом банківських резервів) комерційного банку або банківської системи загалом полягає у збалансованому керуванні активами і пасивами. Для цього використовуються методи аналізу грошового потоку, розрахунку коефіцієнтів ліквідності балансу та стрес-тестування на випадок раптового вилучення частини пасивів депозитної установи. Але з метою оптимізації процесу управління ліквідністю виникає потреба у визначенні обсягу ліквідних активів, необхідних на певну дату в майбутньому з урахуванням не лише внутрішньобан-

Схема. Динамічний процес управління ліквідною позицією банку

ківської збалансованості активних і пасивних операцій, а й з урахуванням потенціалу можливостей зовнішнього середовища, спричиненого зміною фази циклу ліквідності банківської системи. Крім того, врахування процесу циклічності дає змогу робити акценти на управлінні активами або пасивами залежно від доцільності й економічної ефективності того чи іншого напрямку в певній фазі циклу.

Таким чином, зважаючи на циклічний характер ліквідності банківської системи та можливі напрями оперативного управління ліквідною позицією, можемо побудувати орієнтовний план дій банку щодо управління активно-пасивними операціями як основи менеджменту ліквідної позиції банку.

- У фазі **поживлення** (ЛП+ та ПЛ–) головною оперативною метою управління ліквідною позицією є активне формування ресурсної бази за рахунок залучення депозитів. Також доцільним є поступове відновлення обсягів активних операцій. Серед основних стратегічних дій має бути пошук потенційно дешевших та доступних ресурсів на ринку міжбанківського кредитування.

- У фазі **зростання** (ЛП+ та ПЛ+) до оперативних цілей слід віднести залучення коштів на ринку міжбанківського кредитування (це є економічно доцільний механізм із низьким ризиком за даних умов), проте головним джерелом ресурсів залишається депозитна база комерційного банку. Стратегічною ціллю управління ліквідною позицією банку в цій фазі циклу має бути розробка моделі потенційного скорочення обсягів активних операцій за ймовірного погіршення ліквідності банківської системи.

- У фазі **рецесії** (ЛП– та ПЛ+) до оперативних цілей належать обмеження (у випадку значних проблем із ліквідністю — скорочення) обсягів активних операцій у поєднанні зі стратегією залучення коштів на ринку міжбанківського кредитування. До стратегічних цілей у цій фазі циклу належить розробка моделі потенційного рефінансування з боку центрального банку. З цією метою створюється запас цінних паперів, які можуть бути використані як застава при проведенні рефінансування, здійснюється аналіз можливого обсягу отримання середньострокових кредитів та кредитів “овернайт”.

- У фазі **депресії** (ЛП– та ПЛ–) до оперативних цілей належить залучення ресурсів шляхом отримання рефінансування від центрального банку та подальше скорочення обсягів активних операцій (у випадку значних проблем із ліквідністю). Стратегічною ціллю є формування підґрунтя для майбутнього активного залучення депозитних ресурсів.

Врахування всіх цих особливостей процесу циклічності дає змогу окреслити логічну послідовність динамічного процесу управління ліквідною позицією банківської установи (системи) з метою мінімізації ризику ліквідності за одночасного широкого використання банківських резервів для проведення активних операцій (див. схему).

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження сукупності даних за залишками коштів на кореспондентських рахунках комерційних банків, обсягів операцій на ринку міжбанківського кредитування та чистого сальдо операцій підтримки/мобілізації ліквідності Національ-

ним банком України було виявлено наявність циклів ліквідності банківської системи. В кожному циклі є чотири фази, які визначаються різним співвідношенням абсолютних і середньоквартальних значень чистої ліквідної позиції та загальної пропозиції ліквідності банківської системи. При цьому зміна фаз відбувається в чіткій послідовності, що дає змогу передбачити майбутній перебіг подій та запровадити високоефективну систему динамічного управління ліквідною позицією комерційного банку або банківської системи загалом.

За результатами дослідження розроблено конкретні пропозиції щодо дій банків на кожному з етапів циклу для прийняття оперативних-тактичних заходів, які мають забезпечити успішну роботу як окремого комерційного банку, так і всієї банківської системи. □

Література

1. Савченко Т. Циклічність економічних процесів та вплив Національного банку України на фази економічних циклів // Вісник Національного банку України. — 2011. — № 6. — С. 38–44.
2. Гальчинський А. Основи кейнсіанської моделі регулювання економічного циклу. Питання теорії // Вісник Національного банку України. — 2009. — № 1. — С. 3–8.
3. Чершнев Ю. В. Динамічна модель циклічного розвитку економіки // Формування ринкової економіки. — Вип. 25. — К.: КНЕУ, 2011. — С. 415–423.
4. Ліквідність банку: окремі аспекти управління та світовий досвід регулювання і нагляду: [наук.-аналіт. матеріали]. [Вип. 11]/[В.С.Стецьмах, В.І.Мищенко, Н.В.Гришук та ін.; наук. ред. І.А.Шумило]. — К.: Центр наукових досліджень НБУ, 2008. — 287 с.
5. Мищенко В., Сомих А. Ліквідність банківської системи: економічна сутність, структура і методологічний підхід до аналізу: Стаття 1 // Вісник Національного банку України. — 2008. — № 11. — С. 6–9.
6. Седин А. План дій банків в разі виникнення кризи ліквідності // Банківський менеджмент. — 2010. — № 1. — С. 22–25.
7. Хімич Н. О. Управління ліквідністю комерційних банків України в умовах нестабільності фінансових ринків // Регіональна економіка. — 2008. — № 3. — С. 76–83.
8. Офіційне інтернет-представництво Національного банку України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.